

С. ГОРДИНСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКІ ЦЕРКВИ
в Польщі

РИМ - 1969 - ROMAЕ

ВИДАННЯ «БОГОСЛОВІЇ» ЕД. «BOHOSLOVIA»

Ч. 39 N.

СВЯТОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКІ ЦЕРКВИ в Польщі

ЇХ ІСТОРИЯ, АРХІТЕКТУРА І ДОЛЯ
З 71 ІЛЮСТРАЦІЄЮ

SVIATOSLAV HORDYNSKY

Ukrainian Churches in Poland

THEIR HISTORY, ARCHITECTURE AND FATE
WITH 71 ILLUSTRATIONS

Extractum e «Bohoslovia»
t. XXXIII (1969)

diasporiana.org.ua

РИМ - 1969 - ROMAЕ

Святослав Гординський

УКРАЇНСЬКІ ЦЕРКВИ В ПОЛЬЩІ

I. Погляд на територію і населення

Наша студія обіймає українські церкви на Лемківщині, частині західної Бойківщини та Перемищини і Ярославщини. Ці українські етнографічні терени є предметом нашої праці передусім тому, що нам пощастило роздобути фактичний матеріал саме з цих теренів. З браку відповідних матеріалів, поза цією працею залишаються давні українські етнографічні землі на північ від Сяну. Наша увага зосереджена передусім на Лемківщині з двох причин: перша та, що лемки на північних схилах Карпат творили певну етнічну й культурну цілість, друга та, що територія, яку вони замешкували до останньої війни, втратила свій український характер, бо її населення було масово виселене, частинно на схід, до Української РСР, і частинно на понімецькі землі Польщі. Зв'язані з українською територією залишаються сьогодні тільки лемки на південних схилах Карпат, у сучасній Словаччині. Тому в основному ця праця присвячена Лемківщині. Мета її — утривалити документально деякі аспекти її культури, в даному разі її церковної архітектури, в якій глибоко й оригінально проявився творчий геній тієї гілки українського народу.

Початки походження лемків годі визначити точно. Досі було прийнято вважати, що вони нащадки племені білих хорватів, що жили обабіч Карпат. За найновішими дослідями проф. Миколи Чубатого¹, лемки це зацілілі рештки тих оригінальних білих хорватів, які зберегли слов'янський обряд Велико-Моравської Церкви і які після закладення перемиського єпископства (припускається 906 року), традиційно вважали його своїм осередком, незважаючи на різні кордони. Однак різні польські автори висували концепцію,

¹ Проф. Микола Чубатий, *Історія християнства на Русі-Україні*, Том I. Видання Українського Католицького Університету, Рим-Нью Йорк, 1965. Ст. 123 і далі.

начебто лемки виникли порівняно пізно, бо щойно 15-16 ст. і були вони волоськими й альбанськими колоністами, які в ті часи прийшли на мало заселені землі північних Карпат. Ця гіпотеза суперечна сама в собі, бо якщо колоністи зрусинилися, то значить, що на місці вже була автохтонна людність, що розмовляла руською мовою. Одначе тут самі польські науковці зібрали вже стільки матеріялу, що він дозволяє віднести постання лемківської і бойківської людности в дуже давні, бо ранне-історичні часи.

Ще перед самою останньою війною, 1938 р., цікаві матеріяли опублікував у Варшаві Ромуальд Фальковський. Він зробив низку антропологічних помірив і прийшов до висновку, що в центрі між бойками і лемками збереглася полоса людности під оглядом расового складу так відмінна, що на неї треба дивитися як на своєрідний антропологічний резерват, в якому зберігся осад хвилі давньоруської степової людности. Вона приплила сюди після заломання держави хозарів, отже, на світанку нашої історії. Та група виказує риси притаманні раннім руським слов'янам, з перевагою нордичного типу, що викликає подібність до людности неолітичної, резервати якої збережені, м.і., у Данії. Терен найкращого збереження цих українських неолітичних резерватів був у громадах Тісна, Лукове, Поляна і особливо Затварниця. Воля Міхова і Балгород мають суміш бойківську з сіверянами, як це стверджено на основі поховань з XII ст. Ліський повіт являв собою поступенний перехід людности типу неолітичного до ранне слов'янського.²

Цього автора вповні підтримав визначний польський антрополог Ян Чекановський.³ На жаль, праця Фальковського не повна, бо під час війни пропали матеріяли його дослідів з теренів більш західних, тобто лемківських. Сьогодні таких дослідів і помірив уже робити не можна, бо людність з даних теренів усунено і немає з чим робити порівнянь. Проте й оповіщене досі якнемога краще підтверджує глибоке українське закорінення на тих територіях.

Історично ці землі також були пов'язані з комплексом давньої Русі. Навіть сьогодні, більш як два десятиріччя після насильного переселення людности з надсянських територій, польські авторитетні джерела не подають у сумнів, що ті території були автохтонно українські і давно належали до складу Київської і Галицької Русі.

² FALKOWSKI ROMUALD, *Struktura antropologiczna ludności powiatu leskiego*, Warszawa, 1938.

³ JAN CZEKANOWSKI, *Polska-Słowiańszczyzna. Perspektywy antropologiczne*, Warszawa, 1948.

« Польський Історичний Атлас » з 1967 р. цілою серією мап показує, як, до заняття Галичини польським королем Казимиром у пол. 14 ст. і після заняття, « Земля Перемиська » обіймала територію по Кросно і Ряшів та творила окреме « Руське королівство », а згодом « Руське воєвідство » і довго носила загальну назву « Червоної Руси ». Мови народів Польщі в 16 ст. в тому атласі показують, що руська мова панувала на лінії від Дорогичина-Холму-Ярослава аж під Новий Санч. Ця мовна лінія була досить тривала аж до часу останньої війни, як це показує мовна мапа цього атласу з вислідами переписів населення в рр. 1910, 1919 і 1921.⁴

Ми зумисне спиняємося над матеріялами польськими, бо вони самі найкраще заперечують такі « наукові » праці, як А. Бартошука « Лемки — забуті поляки », Варшава, 1939. Щождо дослідників українських, то їх цікавила найбільше лемківська говірка з її численними архаїзмами, тут маємо першорядні праці таких науковців, як В. Гнатюк, І. Верхтратський, Ф. Колесса, І. Шемлей, І. Зілинський, І. Панкевич та сучасні молодші автори.

Територіяльно, Лемківщина приблизно 140 км. довга і 25-50 км. широка. До війни проживало там коло 160 тисяч лемків у яких 300 селах. Для відміни, Пряшівщина на південних схилах Карпат мала тоді коло 110 тисяч українського населення. Лемки гострим клином врізалися в Карпати, розділяючи полоси польського і словацького населення. Польський дослідник д-р Роман Райнфус, який провадив окремі досліді над лемківською культурою в рр. 1935-38 і після 1959, як характерну рису лемків подає, що на півночі лемківська границя розмежування з поляками була дуже гостра і стабільна, без перехідних груп, зате на полудневій стороні, де лемки сусідували з словаками, вони творили широкі перехідні смуги. До I світової війни границя Галичини й Угорщини не була перешкодою для зв'язків людности обабіч Бескидів, північні лемки втримували дуже живі зв'язки з Закарпаттям, і це причинилося до витворення одноцілої культури, відбитої також дуже маркантно і в архітектурі. З погляду і племінного, і культурного, лемки творили одну цілісну групу. Цей зв'язок частинно перервався після I світової війни, але свідомість племінної єдности була завжди жива.⁵

⁴ ATLAS HISTORYCZNY Polski. Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, Warszawa, 1967.

⁵ ROMAN REINFUSS, *Sztuka ludowa Lemkowszczyzny*, « Polska Sztuka ludowa », Kwartalnik Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk. Rok XVI, 1962, N. 1, Str. 9-25.

Не кладемо собі завдання переповідати всю історію Лемківщини, для цього існують окремі українські і чужинні праці, як теж відповідні статті в енциклопедіях. Одначе ми свідомо спинилися над історичним корінням лемківської й бойківської гілки українського народу, бо їх закорінення в старовині дає базу для кращого визначення оригінальних рис даного мистецтва та показує, як те мистецтво засвоювало зовнішні впливи, тискові яких піддане кожне пограниччя.

Всім відома трагічна доля Лемківщини й інших надсянських теренів після II світової війни. Польща зробила драстичний крок, щоб раз на завжди розв'язати проблему своїх східних окраїн. В роках 1946-47 українське населення тих теренів було в 80% виселене до УРСР, а решту, коло 30-40 тисяч, переселено до західної Польщі. Ми над цією справою тут спеціально не спиняємося, відсилаючи читача до праць д-ра С. Шаха, Ю. Тарновича, В. Буцацького, о. І. Лебедовича та ін., що описують ті події. Ми тільки стверджуємо, що ті суцільні українські етнічні території залишилися здебільшого пустою, а ціла багатовічна культура тих земель знайшлася в польських руках. Власне, частині цієї культури, архітектурі, й присвячена ця праця.

II. Будівництво Лемківщини і сумежних теренів

Про будівництво Лемківщини і сумежних теренів існує вже низка вартісних праць, які з'ясували його походження та установили головні його типи. 1937 р. Національний Музей у Львові видав друком основну працю Михайла Драгана про українські дерев'яні церкви, де він розглянув головні теорії про постання української церковної архітектури, спинився над методами дослідів і технікою будування і після цього дав перегляд основних типів українських дерев'яних церков. Він їх поклясифікував на основі їх зовнішнього вигляду — їх «верхів», від одно — до дев'ятиверхих. Праця багата репродукціями і порівняльними рисунками, які показують розвиток усіх головних типів українських дерев'яних церков, у тому й бойківських та лемківських.⁶ Друга важлива праця належить архітектору та історикові мистецтва Володимирові Січинському. Маємо передусім на увазі його працю «Дерев'яні будови

⁶ Д-р Михайло Драган, *Українські дерев'яні церкви*, Генеза і розвій форм. Львів, 1937. Вид. Національного Музею у Львові.

в карпатській області », видану в Празі 1940 р.⁷ Вартість цієї праці спеціально в тому, що автор розглядає дерев'яне будівництво гучульське, бойківське і лемківське обабіч Карпат та вказує на ті риси, що, не зважаючи на різні льокальні відмінності, мають одну і ту саму загальну основу, типову для всього українського будівництва. Лемківська церква зберегла свій тип у Карпатах від горішнього бігу ріки Сяну і Ляборця на півдні — на захід до горішнього бігу Топлі і Попраду. Церкви лемківські дуже сильно споріднені з бойківськими, які в українській архітектурі вважаються за найархаїчніші щодо збереження первісного типу.

Бойківські церкви тридільні, поставлені на осі схід-захід, і це є характерна риса всієї української церковної архітектури. З цього типу виробилися пізніше інші — 5 і 9 зрубні церкви. Кожен з трьох зрубів бойківської церкви звичайно має свою вежу, перекриту пірамідальним дахом з багатьма ступенями-заломами. Це той тип, про який співається в старих колядках: « церква з трьома верхами ». Прикметою українського дерев'яного будівництва є те, що зовнішній вигляд церкви відповідає внутрішньому просторовому об'ємові, за винятком бабинця, в якому знаходяться хори. Основою лемківської церкви є також три зруби — три прямокутники, найчастіше квадратної форми, що разом дають святилище, наву і бабинець. Нава завжди найбільша. В часах новіших, барокових, святилище з квадрату часто переходить на форму переполювеного 8-кутника. Святилище і нава накріті стелею з балків, які з-зовні перекриті ломаним дахом-наметом. Вгорі такий намет закінчений малою сліпою куполою барокової форми. Замість будованого на вугол бабинця, виступає найхарактерніша риса лемківського церкви — вежа. Вона стовпової конструкції, з нависною кімнатою над входом і окремою куполою. Ціла будова покрита зверху дошками й оббита гонтами.

На лемківській вежі безсумнівно відбилися впливи готичного Заходу. Правда, деякі українські мистецтвознавці, як Олекса Повстенко, думають, що вежа лемківської церкви розвинулася від оборонних веж, проте доказових матеріалів для цього немає. Зате зовсім певне, що найзахідніша гілка українського народу була піддана різним зовнішнім впливам і зуміла ті впливи з користю для себе засвоїти. Вежа лемківської церкви, завжди на західному зрубі над бабинцем, сильно перевищає середній зруб нави, яка в церкві

⁷ V. Sičynskij, *Dřevěné stavby v Karpatské oblasti*, Praha, 1940.

бойківській є найвища. Вона поєднана одним опасанням даху з навою, проте вежа не завжди є органічною частиною пляну церкви. Вежа-дзвіниця стоїть на 4 стовпах не все в межах бабинця: часто два стовпи стоять поза зрубом бабинця, або буває й так, що всі чотири стовпи знаходяться поза зрубом бабинця. Це доказує, що ця вежа-дзвіниця є пізнішим додатком, який намагався пристосуватись до загального українського тризрубного пляну церкви.

Часом, особливо на лемківсько-бойківському пограниччі, трапляються церкви тільки з одним зрубом — однонавні. Тут діяв не тільки вплив латинсько-католицьких зразків, але й ощадність або брак будівельного матеріялу. Проте цікаво, що дах на таких церквах бував прикрашений трьома барокковими вежечками або маківками, щоб у той спосіб зазначити тридільність української церкви. Тридільні на три зруби церкви під одним дахом і трьома маківками — типова риса бойківської архітектури, отже, згадані однозрубні лемківські церкви можна вважати перехідним типом між бойківськими тризрубними і латинськими впливами. Цей тип лемківської церкви можна вважати залишком часів, коли ціла Лемківщина до 70-их рр. 18 ст. була підчинена римо-католицькому єпископові в Кракові і тільки при кінці того сторіччя перейшла назад до грецько-католицького єпископа в Перемишлі.

Матеріалом будови лемківських церков були найчастіше ялиця і сосна, рідше бук або модрина, ще рідше дуб або осика. Балки кладено поземо від низу до верха конструкції. Ті балки на кінцях спеціально позатинані, заходять одна за одну системою так званих замків, які не дають будові розсунутися. На такі поземі балки часом приходять обшальовання дошками прямовисними, проте кладка поземими балками типова для всієї української церковної архітектури.

З бойківських та лемківських церков найстарша збереглася на південному боці Карпат, у Троцанах біля Пряшева, з 15 ст. Вона має типову лемківську вежу, але її верх дуже архаїчний, нагадує простий вояцький шолом. На північних схилах Карпат збереглася гарна лемківська церква в Поворознику з 1612 р. Проте найстарші українські церкви збереглися на Перемищині на схід від Сяну: в Улючі 1517 р. і Хотинці, 1615.

Звідки виник тип української дерев'яної церкви? Різні чужинні автори, як австрійці Вольфкорт, Гаас, Мишковський, а з поляків Соколовський, виводили триверхий тип церкви в бойківських (як найстарших) церковних будовах від норвезьких дерев'яних церков. Автори українські, між ними Січинський, заперечують це рішуче. Січинський уважав, що вони просто не розумілися на буді-

вельній техніці і узагальнювали подібності, що їх викликає сам будівельний матеріал — дерево. Норвезькі церкви були кладені з прямовисно поставлених балок, до того вони тільки двонавні, з заокругленою вітварною частиною, типу романських мурованих костелів. Всередині такий храм поділений, як у базиліках, при допомозі стовпів на три нави. Все тут відмінне, про якийсь зв'язок з українськими будовами не може бути й мови. Інші дослідники, як Дідушицький, Мокловський і Стшиговський, хотіли знайти споріднення українських церков з індійськими пагодами. Ще інші, як польська авторка М. Волєнська, хотіли вивести лемківські церкви з румунських готичних зразків. Райнфус це рішуче заперечив, вказуючи, що тут бракує будьякої подібності.

Вкінці були спроби вивести українську церкву з візантійських мурованих, в яких зникли два бічні рамена хрестового пляну. Проблема в тому, що візантійці дерев'яного будівництва взагалі не знали. Все це каже, що основний тип тризрубної української церкви дуже давній і виник він в Україні, яка завжди ропоряджала великою кількістю дерев'яного будівельного матеріалу і майстрами, які вміли його обробляти та надавати йому мистецьких форм.

Лемківська церква розвинула різні своєрідні форми, особливо від доби барокко. Спочатку багато розвинуті форми мали тільки вежі-дзвіниці, потому бароккові бані почали виростати на всіх трьох зрубках, це видно на численних церквах від 17 ст., і цей тип став дуже типовим для лемківського краєвиду. І бойківські, і лемківські церкви в горішніх партіях часто переходять з четвертного зрубу на восьмерик (з квадрату на октогон). Цього досягається при допомозі трикутних клинів по кутах. Ця риса типова для візантійських мурованих храмів, але, як це зазначив Січинський, в архітектурі дерев'яній ця риса знайшла примінення тільки на Україні, ніяка інша архітектура, в тому й слов'янські, цього засобу не знають. На цій основі виросла пишна бароккова архітектура східної України — козацькі собори, не раз до 50 метрів високі.

Лемківські церкви з вежами-дзвіницями виступають тільки в західній і середній частині Лемківщини. В долині Ослави (Команча й інші оселі) є вже церкви без веж, накриті чотириспадними, досить низькими дахами, над якими підіймаються 3 (або й 4, як у Команчі) копули з ліхтарнями. Це вже переходовий тип до церкви бойківської, про який була мова вище.

Ми тут обговорили два основні типи західно української церковної архітектури — бойківський і лемківський. Але на одній і другій території виникли пізніше й відмінні типи церков, занесені

сюди з інших частин України, з княжої Перемищини й особливо Гуцульщини, яка сама мала високо розвинуте дерев'яне будівництво. Це передусім тип п'ятизрубної хрестовидної церкви, типовий для Гуцульщини і Підгір'я. Такі хрестовидні церкви збереглися у Війтковій з пол. 19 ст., Дальовій б. Риманова, 1889, і вже порівняно новіша будова в Гладішові в горлицькому повіті. Тут домінує одна центральна баня 8-бічної форми над чотирма іншими зрубами, що мають спадисті дахи з ліхтарнями і хрестами. Цей тип досить часто трапляється на Перемищині і Ярославщині, але це переважно будови новіших часів.

На теренах на схід від Сяну зберігся тип однобанної церкви, що має пірамідальний вигляд. Конструкція її здається дуже простою — середній квадрат нави перекритий осмигранною шоломовидною банею. Ціла будова вражає своєю архаїчністю, хоч воно певне, що заокруглені форми бані виникли під впливом барокко; перед тим дах бані мав форму намету. Справжньою перлиною є тут, на щастя незнищена, церква Вознесіння Господнього в Улючі вище Сяноку з 1517 р. Такого самого пірамідального типу є церква св. Василя в Поздячі б. Медики в перемиському повіті з 1777 р. Трохи вище від Поздяча в селі Хотинець знаходиться вже не пірамідальна, а більш масивна, наче важкий корабель, двобанна церква Різдва Пр. Б. з 1615 р. Бані великі, подібні до тих, що в Улючі й Поздячі. Тут уже інший світ, й архітектура інша, ніж у горах.

Ми в основному спинялися досі над архітектурою дерев'яних церков. Це слушно, бо церкви дерев'яні краще зберегли первісні, архаїчні типи будов, і їх характер наскрізь народний. Але неможливо поминути й численних мурованих церков на теренах, про які мова. Чимало таких церков є на Лемківщині і датуються вони від кінця 18 ст. В загальному, ті церкви тримаються того самого архітектурного типу, що й церкви дерев'яні, хоч одночасно вносять риси притаманні будові з каменя, наприклад, заокруглені святилища (церква в Тиляві б. Дуклі, 1787, в Загір'ї б. Сянока, 1836). Строго зберігається тричленність храму, що відповідає трьом зрубам церкви дерев'яної. Ці муровані церкви часом сильніше відбивають впливи архітектури готичної (особливо в горлицькому повіті, церкви в Маластові, 1805, у Смерековці, 1818). Деколи такі муровані церкви обростають усякими прибудівками, на яких відбивається суміш стилів і часто їх заник. Прикладом може бути церква в Криниці з 1872 р. Тут добудова двох крилосів зробила храм хрестовидним, але побіч головної вежі-дзвіниці на західній (де є вхід) частині церкви додано ще дві менші вежі по боках вели-

кої, кожна з грушководною копулою. Ще менші копули-ліхтарні насаджено на перехрестя хреста і на обидва крилоси, надобавок ще три менші над святилищем. В результаті вийшла церква з 9 вершками, хоч усі, крім головної, чисто декоративні. Можливо, що тут будівничі хотіли тими оздобними копулами змінити вигляд надто присадкуватої і розтяглої вглиб будови.

Лемківщина має ще один тип церков, мало зв'язаних з своїм ґрунтом. Як відомо, в різні часи на Лемківщині були прояви т.зв. москвофільства, і це відбилося на стилі деяких церков. Ми стрічаємо тут типові риси тієї російської церковної архітектури, що її названо псевдо-візантійською і що за її стилем збудовано в Києві собор св. Володимира. Особлива риса цієї архітектури — широкі в своїй основі бані, ширші за основу, на якій стоять. Українська церковна архітектура цього принципу не визнає. Такі церкви на Лемківщині можна стрінати в Красній б. Коросна, 1914, Климківці б. Горлиць, 1914, Поляні б. Дуклі, 1924.

Серед мурованих церков поза Лемківщиною найважливіший храм має Перемишль, катедральний собор св. Йоана Хрестителя, збудований 1630 р. і відновлений 1885. Це масивна хрестовидна будова барокового типу з великою банею, з чотирма кам'яними статуями святих на головних сходах. Цей хрестовидний плян з одною масивною банею був популярний на Перемищині та вище на північ від неї. Це переважно церкви новіші, збудовані до I світової війни, наприклад, у Коровниках б. Перемишля і Малковичах б. Радимна. Нарагал, цей тип церкви можна знайти від Ліського повіту (ц. в Мичківцях, 1911) аж до західної Сокальщини (Торки, ц. Покрова Пр. Б. ще з 1812 р.). Цей тип часом має цікаві відміни, наприклад, церква Різдва Пр. Б. в Пикуличах б. Перемишля має три бані на хрестовидному пляні, на осі схід-захід. Одна з найбільших церков однобанного хрещатого типу була збудована в 30-их рр. у Бірчі в перемиському повіті і після останньої війни знищена поляками.

Наш загальний огляд показав усю різноманітність типів церковної архітектури на українських етнографічних теренах, що після війни знайшлися в польському володінні. Яка ж доля постигла ті церкви?

III. Доля українських церков у Польщі

Перемиський шематизм з 1939 р. та інші матеріали начисляють у тому році 514 церковних об'єктів на теренах, що тепер вхо-

дять у Ряшівське воєводство. З того числа 311 церков були «пам'ятками архітектури», тобто такими, що представляли особливу мистецьку вартість. З того в повіті сяніцьким на 86 церков було 60 пам'яткових, у тому 48 дерев'яних; в повіті устрицьким на 75 церков було 48 пам'яткових (44 дерев'яні); в повіті ліським на 74 церкви були 42 пам'яткові (32 дерев'яні); в повіті перемиським на 57 церков було 36 пам'яткових. Окремий шематизм Лемківської церковної адміністрації начисляв 203 об'єкти, в тому 121 матірних церков, 72 дочерні і 40 каплиць.

Як подають самі польські джерела, в роках від 1939 до 1956 знищено 164 церкви.⁸ Під час воєнних дій, головню в боях з українською повстанською армією (УПА) знищено тільки 6 церковних об'єктів, тож головний тягар знищення припадає на роки повоєнні, від 1949 року. З тих 164 знищених церков 101 були пам'ятками архітектури. Однак ці цифри далеко не повні, це признають самі польські автори. До 1956 року, тобто до часу, з якого маємо перші польські обрахунки знищень, ще не всі терени були доступні навіть польським науковим дослідникам. На них всевладно господарили т.зв. Ради Народові і ПГР — Державні рільничі господарства. Перші не слухали ніяких напимень від консерваторів і розбирали цінні церковні об'єкти, як пише Бриковський, «для самої приємности нищення», другі обертали церковні об'єкти на стодоли і стайні. Церкви розбито на опал, здирано з дахів бляху і будови дали нищилися самі на дощі і снігу. Найбільших страт зазнали повіті ліський, сяніцький і устрицький, тобто пограничні смуги.

Бриковський пише, що хоч скільки збережених пам'яткових церков ще досить значна, то однак стан їх збереження, забезпечення й ужиткування викликає великі застереження й побоювання на майбутнє. Багато об'єктів, і то порівняно найвартісніших, може бути врятована тільки тоді, коли роботи для забезпечення будуть початі в короткому часі. На перший плян слід висунути справу властивого ужиткувача, тобто господаря й опікуна церкви. В часі, коли появилася стаття Бриковського, 57 об'єктів було в заряді церковної (в оригіналі: «костельної») адміністрації, а 34 були в ужитку Продукційних кооператив і ПГР — на магазини, переважно збіжєві. 13 церквами опікувала місцева людність. Про решту церков тоді або не було даних, або було відомо, що вони опущені і незабезпечені. Цим останнім грозила найбільше небез-

⁸ RYSZARD BRYKOWSKI, *W sprawie architektury cerkiewnej województwa rzeszowskiego*, «Ochrona Zabytków», Warszawa, 1957, n. 2 (37).

пека стати будівельним або опаловим матеріалом для ПІР. Бриковський зазначає, що стан церков, уживаних на магазини, не найліпший. Об'єкти бувають від ряду літ не ремонтвані, використовувані так довго, аж їх стан почне загрожувати безпеці, а тому безжурно розбирані. Саме ж пристосування деяких церков до нових потреб відбувається назагал брутально і базується передусім на цілковитому знищенні їх устаткування, без огляду на його ужиткову і культурну вартість, а потому на скиненні купол і куполок. Автор головними винуватцями такого стану вважає керівників місцевих Рад Народових, які не раз у розбірках церков мали особисті користи. 1956 р. РН заборонила вести в Сяніцькому районі праці інвентаризації старих пам'яток, і навіть інтервенція з Варшави не допомогла.

«Дотеперішні страти, пише Бриковський, дуже болючі, а для культури незаступні. Якщо їх ще можна схопити у відношенні до об'єктів нерухомих, то страти в ділянці внутрішнього устаткування церков залишаться назавжди великою невідомою. Їх величину і розмір можна зрозуміти тільки оглядаючи врятовані з погрому твори мистецтва, забезпечені в музеях: новосандецькому, перемиському і сяніцькому, а побіч — а винищені нутра церков.

«Тим часом акція розбирання триває далі, незважаючи на численні пресові статті, протести публічної opinii і місцевої людности, незважаючи на намагання давнього і теперішнього консерватора, які намагалися рятувати, що лиш було можна. Спис розбираних об'єктів усе зростає, обіймаючи навіть церкви вже інвентаризовані. Восени минулого року почато знову розбірки в повітах сяніцьким і устрицьким, знищуючи дальші 4 пам'яткові дерев'яні церкви в місцевостях: Бєсько, Дешна, Телєсниця Ошварова і Воля Сукова. Продовження теперішньої ситуації загрожувє цілковитим знищенням пам'яткових об'єктів».

Закінчуючи свою статтю, Бриковський подає список знищених пам'яткових церковних об'єктів у роках 1939-56, який тут передруковуємо:

<i>Пов. Березів</i>		4. Монастир	1719
1. Іздебки	1660	5. Радава	1850
<i>Пов. Горлиці</i>		6. Воля Червона	1753
2. Чертижне	18в.	<i>Пов. Ясло</i>	
<i>Пов. Ярослав</i>		7. Граб	1808
3. Корениця	1649	8. Котань	поч. 19в.

9. Оженна	1857	44. Сінявка	1877
10. Розстайне	17в.		
11. Вишоватка	18в.	<i>Пов. Перемисьль</i>	
12. Воля Цеклинська	1768	45. Бахів	1848
13. Жидівське	16в.	46. Бірча	1829
<i>Пов. Коросно</i>		47. Фредрополь	1866
14. Тиханя	1790	48. Кописьно	1821
15. Мшана	1865	49. Крайна	1882
<i>Пов. Лісько</i>		50. Лодинка Долішня	1824
16. Буковець	1865	51. Новосілки Дидинські	1740
17. Бистре	1825	<i>Пов. Радимно</i>	
18. Тісна	1825	52. Дмитровичі	1634
19. Тисовець (мур.)	1830	53. Дусівці	1641
20. Габківці	1833	54. М'якиш Новий	1869
21. Городок	1790	55. Орли	18в.
22. Янківці	1850	<i>Пов. Сянік</i>	
23. Явірець	1846	56. Бальниця	1856
24. Камінка	1854	57. Бесько	1892
25. Кальниця б. Тісної	1842	58. Дешна	1738
26. Келчава	1837	59. Довжиця	1840
27. Колониці	1832	60. Ясель	1825
28. Криве б. Тісної	1845	61. Явірник	1843
29. Лісько	16в.	62. Карликів	1840
30. Лішна	1833	63. Лупків	1820
31. Лопенка (мур.)	1757	64. Манів	1841
32. Луг	1864	65. Мощанець	1834
33. Смерек	18в.	66. Небецани	1854
34. Середне Вел. (мур.)	1810	67. Поляни Суровичні	1728
35. Стужниця	1826	68. Прелуки	1831
36. Струбовиська	1843	69. Прусє	1793
37. Суковате	1826	70. Прибишів	1840
38. Угерці	1834	71. Пулави	1831
39. Веремєнь	1850	72. Щербанівка	1857
40. Волковия	1853	73. Тарнавка	1834
41. Завій	1868	74. Вислочок	1818
42. Жерниця Нижня (мур.)	1843	75. Вислок Горішній	1834
<i>Пов. Любачів</i>		76. Воля Сукова	1864
43. Монастир	1723	77. Височани	1805
		78. Залуж	1807

79. Завадка	1856	90. Лобозів	1844
80. Зубенько	1789	91. Руське	1848
81. Жарнівка	1860	92. Середниця	1765
<i>Пов. Устрижи</i>		93. Ступосяни	1787
82. Царинське	1778	94. Станкова	1888
83. Хревт	1670	95. Телесниця Ошварова	1826
84. Дверник	1765	96. Творильне	1876
85. Дзвиняч Долішній	1800	97. Тростянець	1822
86. Гульське	1820	98. Устіянова Горішня	1790
87. Ямна Горішня	1843	99. Волосате	1837
88. Криве	1842	100. Затварниця	1774
89. Квашениця	1777	101. Завадка	1838

Польські офіційні кола не зразу перешкодили нищенню церков польським населенням, яке прибуло на місце українців. Щойно в половині 1956 р. почалися спроби zorganizувати якусь акцію. В цій справі зроблено договір між міністерством Внутрішніх справ і міністерством Культури і Мистецтва та партійними представниками. Того ж року польський сейм ратифікував міжнародну конвенцію, яка стверджувала, що « шкоди, спричинені культурним вартостям, до якого народу вони не належали б, спричиняють шкоду культурному майнові всієї людськості ». Пізніше, 1962 р., появився окремий польський закон про збереження пам'яток, де окрема стаття подавала вимір кари за їх крадіж або знищення. Зроблено список церков, які попали під державну охорону та почато направу бодай найвартісніших об'єктів, між ними церкви в Улючі з 1517 р., з якої усунено бляху і заступлено її назад гонтами та зреставровано настінні малюнки під наглядом варшавського консерватора проф. Богдана Марконія. Заплановано також створити біля Сяноку музей під відкритим небом (« сканзен ») і туди перенести найкращі зразки церков.

Одначе проти такого виривання церков з свого оточення і перенесення їх у чуже застерігаються самі польські знавці. Так, наприклад, варшавський тижневик « Наше слово » від 29 січня 1967 р. реферує статтю інж. арх. Фелікса Канцлежа, керівника відділу захисту старовинних пам'яток, п.н. « Проблема охорони пам'яткових лемківських церков », де автор радить краще залишити дані об'єкти на місці і створити з них туристичні атракції. Він нараховує 180 таких пам'яткових об'єктів і зазначає, що 80 з них залишені без догляду і нищаться. Очевидці на ту державну

опіку дивляться дуже критично. Прибулий до Америки з Польщі учитель М. Боднаревич в польській американській газеті «Гвізда Полярна» (Стівенс Пойнт, Віск., від 13 липня 1968 р.) пише, що «те, що церкви є під державною опікою, то велика пересада. Так, деякі є під охороною, якщо мають цікавішу дерев'яну або муровану будову, головню в більших містах (Перемишль, Сянік). Деякі, що мають бути під спеціальною охороною держави, були замінені польською католицькою молоддю на убікації!!! або на магазини штучних навозів (наприклад, у Балигороді, Лютовиськах, Запалові)».

Завданням цієї статті було звернути увагу на долю пів тисячі церков, пам'яток української релігії і культури, що знайшлися в межах нинішньої Людової Польщі. Цілу справу ми старалися з'ясувати якомога речево, опираючись здебільшого на самих таки польських джерелах. Вже сам факт, що такі джерела доходять до нас з Польщі, вказує на те, що там є люди, яких ця справа також турбує і які намагаються врятувати те, що ще не доруйновано. Щоб надто не розтягати цієї праці, ми залишили поза нею справу українських ікон у сучасній Польщі, які, всупереч усім колишнім польським мистецтвознавцям, почато називати і пропагувати як «ікону польську». Хоч чимало ікон розкрадено, проте основний їх фонд удалося зберегти в музеях і складницях у Сяноку, Ряшеві, Перемишлі, Новому Санчі і Ланьцуті.

Репродукційний матеріял, який ми подаємо до цієї нашої праці походить з архівів музею при Українському Католицькому Університеті св. Климента в Римі. Фотознімки датовані роками 1965-66. Деякі знімки церков, які сьогодні вже не існують, подані за книжкою М. Драґана про українські дерев'яні церкви. Тому, що даний фотоматеріял має ширше значення — історично-культурне, релігійне, мистецьке, пам'яткове, а також є показником того, що в рр. 1965-66 ще стояло і в якому стані, — подаємо список місцевостей, з яких той фотоматеріял походить, сподіваючись, що це улегшить працю майбутнім дослідникам цієї справи.

Андріївка; Бабичі, Балигород, Бальниця, Балутянка, Баниця, Береги долішні, Бережниця вижня, Береска, Бересть, Бальцарева, Бібрка (б. Ліська), Бірча, Боднарка, Богуша, Бортне, Брунари вижні, Буковець, Бушковичі; Вапівка, Вапівці, Великополе, Вислок нижній, Висока, Війське, Вірхомля, Войкова, Війткова, Волиця, Волковия, Воловець, Воля Мигова, Вороблик Королівський і Шляхотський; Ганчова, Гирова, Гладішів, Глумча, Голучків, Горянка; Дальова, Дзюрдзів, Добра Шляхотська, Долина, Долини, Дошниця,

Дубецько, Дубрівка Руська, Дудинці; Ждиня, Жегестів, Жерниця, Жолобок; Завадка, Загірє, Злоцьке, Зубрик; Кальників, Кам'яна, Квятонь, Климківка, Команча, Конечна, Кінківці, Кінське, Корманичі, Коровники, Королева Руська, Королик Волоський, Коростенко, Коритники, Котань, Красна, Крамна, Крем'янна, Кривча, Криве, Крива, Криниця, Кузьмина, Куляшне, Кунькова; Лабова, Лип'є, Лісковате, Лодина, Лосє, Лукове, Лютовиська; Маластів, Малковичі, Малява, Мадина, Матієва, Межибрід, Милик, Мицева, Мичків, Мичківці, Монастирець, Морохів, Мохначка, Мушинка, Мхава; Накло, Негрибка, Незнаєва, Новавесь, Новосілкі; Обарим, Одрехова, Ольхівець, Ольхівці, Ольшани, Орелець, Ославиця; Паниців, Пантна, Пелня, Пєрегримка, Пєремишль, Пикуличі, Поворозник, Поздяч, Поляна, Полянчик, Поляни, Пралківці; Радошиці, Рєчполь, Рєвень, Розділє, Рєпиця Руська, Рєпки, Росолін, Ростєка вел., Ростєки, Рєшельчиці, Рєбе; Свєржєва, Свєтєкова, Свєтєківка, Сєлєська, Сємушєва, Сєреднє вел., і с. село, Сєлєць, Сєняєва, Сєквиртєне, Сємєрековєць, Сємєльник, Сєнітєниця, Сєколова Воля, Сєлотєвина, Сєставиша, Сєтєфєкова, Сєтєбно, Сєтєбєнєцє, Сєянєк, Сєянєчок; Тєрнаєва вижєня, Тєрка, Тєсна, Тєряєва сєльєца, Тєрки, Тєрєпча, Тєрєстяна, Тєлич, Тєляєва; Улєч, Устрєики дол., Устє Руськє, Устєяновє; Фльєришка; Хмєль, Хотєнєць; Чєрна, Чєрна, Чєрнє, Чєрнєрєки; Шляхтєва, Щавєне, Щавєник; Явєрки, Ястєрабєк, Ясєнь.

Ілюстраційний матеріал поданий за таким порядком:

1. Церкви в лємківськєму стилі, ілюстрації 1-28.
2. Дерєв'яні церкви іншєих стилєв /бєйківськєм, подєльськєм, гєцульськєм, 29-42.
3. Кам'яні церкви, переважєно бєрєкєкєві, 43-49.
4. Церкви опущєні, зруйнованє і рєзібранє, 50-71.

UKRAINIAN CHURCHES IN CONTEMPORARY POLAND

Their history, architecture and fate

by *Sviatoslav Hordynsky*

SUMMARY

This article describes the fate of Ukrainian churches, formerly in the Pere-myshl (Przemysl) Ukrainian Catholic Diocese, which, after the last war and forcible resettlement of Ukrainian populace by the Polish Government, remained without protection. Many of them were demolished by the new Polish settlers. The article deals with Ukrainian churches now within the boundaries of Rzeszow wojewodstwo (province), omitted are Ukrainian churches in Lublin province because of inadequate factual data in the hands of this author.

Among Ukrainian ethnic territories most victimized was the Land of Lemkos, the westernmost Ukrainian territory in Poland. In 1945-47 this terrain was in the hands of Ukrainian insurgents (UPA), and the Polish regime, having recaptured this terrain, made a forcible transfer of Ukrainian populace partly to the Ukrainian SSR (over 100 thousand), partly to the formerly German territories in Western Poland (about 30-40 thousand). The created vacuum was thinly populated by new Polish settlers, mostly in towns, with many villages deserted practically to this day. In this vacated space the Polish populace started to demolish everything Ukrainian, before anything else the country's landmarks — the churches, many of them dating as far back as the 17th century.

Up to 1956 the Polish government (communist) did nothing to stop this. Only after the ratification by the Polish Sejm (Parliament) of the International Convention of Protection of Cultural Monuments in 1956 were initiated first steps to protect the most valuable objects which at that time were not yet demolished. Till 1939 on the territory of the contemporary Rzeszow province there were 514 Ukrainian churches, among them 311 classified as "monuments of architecture". Of this number in 1956 101 monument churches were already completely demolished. Since during the war action with Ukrainian insurgents only 6 of these churches perished, it follows that 95 of them were destroyed after the war years. Saved were only those churches which were taken over by the Polish Catholics for their ritual use, as well as those which the Polish cooperative societies put to farm use. In these churches, according to the Polish museum journal "Ochrona zabytkow" (1957, 2), the church furnishings (iconostases and icons) were completely ruined, also the church domes torn down. Among the demolished churches were structures of unusual architectural beauty, especially the wooden churches in Dmytrovychi 1634, Dusivtsi 1641, Korenytsia 1649, Izdebky 1660, and many others dating from the 18th and 19th centuries.

At the present time there still remain about 180 churches in the category of "monuments of architecture". Among them about 100 are in Polish ritual use, and the remaining are used by agricultural coops or left without protection.

One of the finest specimens of Lemko wooden art, the church in Stawisza from 1818, built of cedar, was burned in 1966. Without the proper care which can be assured only by an interested populace, similar fate awaits other Ukrainian churches in Poland. Thus, the return of these churches to their legal owners is the most important matter today.

There exist numerous Polish efforts to present the Lemkos as late (15-16 centuries) settlers from Valachia and Albania, and thus show that the Lemko Land was always a Polish territory. The author of this article quotes authoritative works of Polish scholars (Falkowski, Czekanowski) which show that the same populace uninterruptedly lived on the disputed territory from very ancient times, reaching as far as Neolithic era. *The Polish Historical Atlas*, Warsaw 1967, never puts in doubt the Ukrainian (Ruthenian) character of disputed territories on both sides of the San river. From the oldest times they were named "Ruthenian Kingdom" or "Red Ruthenia", even after the final takeover of these lands by the Polish king Casimir in the mid-14th century. According to this Atlas, the composition of the populace did not change for centuries, with a solid Ukrainian language line running, till the end of last war, south of Rzeszow and Nowy Sącz, which is already in the Cracow province.

A separate chapter of this article examines the architectural forms of Ukrainian churches on both sides of the San river. There dominates the same basic type as in all Ukraine, a three-frame plan (sanctuary, nave, choir), with one or three domes, always on the east-west axis. Lemkos, being under strong western influence, developed a distinctive type of their own church introducing a high bell-tower on the western part of the church structure, above the choir. Here is an indisputable similarity with western Gothic structures, but the Ukrainian folk builders made this stylistic transfer with great artistic skill, adorning the cupolas of the towers with exquisite Baroque forms. Outside the Lemko Land (roughly east of San river) near Peremyshl are preserved very ancient churches of a different type with one massive dome. The external aspect of these structures is pyramidal. The finest of them are in Uluch 1517, and Pozdiach 1777, both preserved. Stone churches in described regions were built along these same architectural principles as the wooden ones, only the forms, especially in the shaping of the sanctuary, are more rounded.

The author gives also a retrospect of principal theories of origins of the Ukrainian churches, which have different forms in comparison with the architecture in neighboring countries. He mentions various foreign researchers who sought these origins in Scandinavian *kirks*, Indian and Chinese pagodas, and Byzantine churches. These theories were refuted by such Ukrainian scholars as M. Dragan and V. Sichynsky who after many years of research showed that Ukrainian wooden architecture is a very old and original contribution of Ukrainian art to world architecture. The article closes by a list of 101 demolished Ukrainian churches of the monument category, as well as a list of localities from which photoarchival material is preserved at the Museum of the Ukrainian Catholic University in Rome.

The fate of Ukrainian icons from the demolished churches is not considered in this article. It is only mentioned that a great number of them were stolen. However, several hundred icons, among them the best ones, are preserved in two formerly Ukrainian museums in Peremyshl and Sanok (Ukrainian directors

of which have been removed), and in especially created store-houses in Rzeszow, Lancut and Nowy Sącz.

The illustrative material is divided as follows:

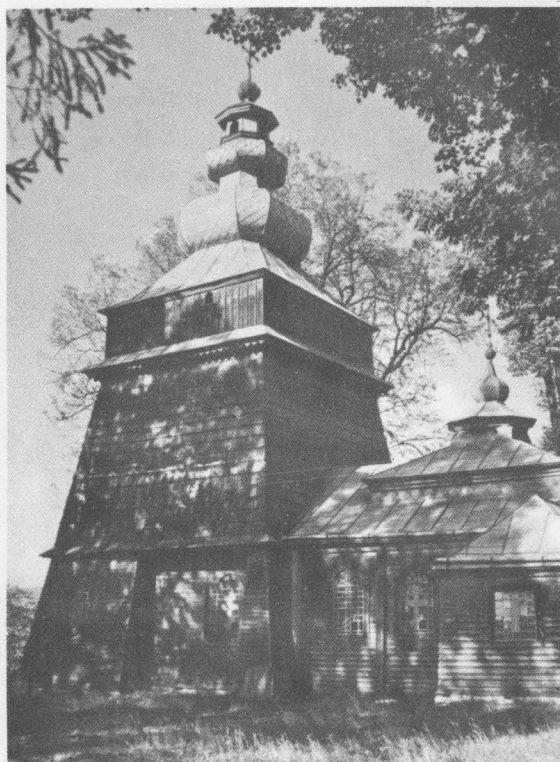
1. Lemko style churches, illustrations 1-28.
2. Wooden churches of other styles (Boyko, Podillia, Hutsul), 29-42.
3. Stone churches, mostly in Baroque style, 43-49.
4. Churches deserted, ruined or completely demolished, 50-71.

ЗМІСТ

I. Погляд на територію і населення	стор. 3
II. Будівництво Лемківщини і сумежних теренів	6
III. Доля українських церков у Польщі	11
Ілюстрації — Illustrations	21

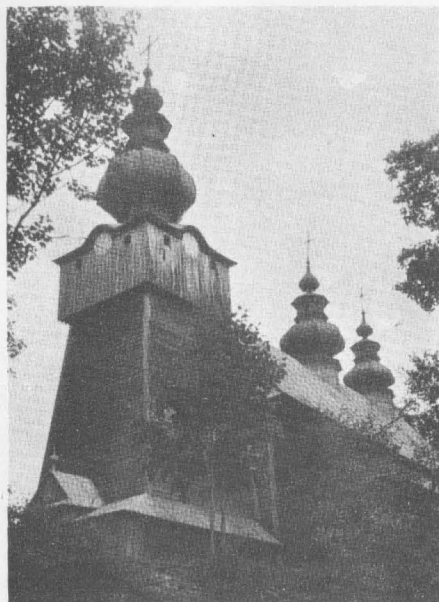
1. Поворожник (пов. Новий Санч), церква св. Якова. 1612.
Рошчознік, 1612.

2. Тилич (пов. Новий Санч), церква св. Косми і Дам'яна. 1743.
Тулісз, 1743.

3. Чарна (пов. Горлиці), церква св. Дмитрія. 1764.
Сзарна, 1764.

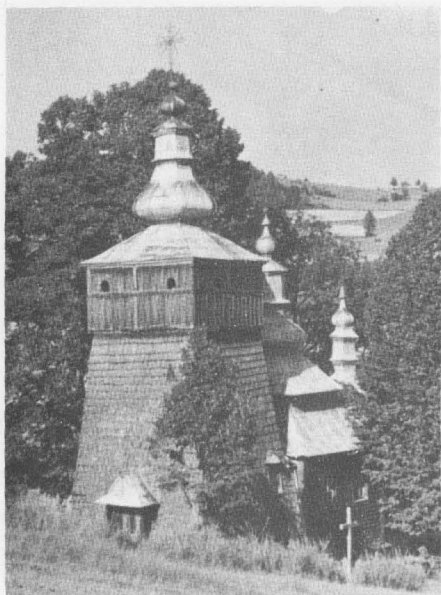
4. Більцарева (пов. Новий Санч),
церква св. Димитрія. 1760.
Bilczarowa, 1760.

5. Квятонь, (пов. Горлиці), церква
св. Параскеви. 1790.
Kwiaton, 1790.

6. Баниця (пов. Горлиці), церква свв. Косми і Дам'яна. 1787.
Baniya, 1787.

7. Войкова (пов. Новий Санч), церква свв. Косми і Дам'яна. 1801.
Wojkowa, 1801.

8. Щавник (пов. Новий Санч), церква св. Димитрія. 1841.
Szczawnik, 1841.

9. Святкова Вел. (пов. Ясло), церква св. Михаїла. 1796.
Swiatkowa Wielka, 1796.

10. *Висова (пов. Горлиці), церква св. Михаїла. 1779.
Wysowa, 1779.*

11. *Брунари гор. (пов. Горлиці), церква св. Михаїла. 1831.
Brunary, 1831.*

12. *Лосє (пов. Новий Санч), церква св. Михаїла. 1826.
Losie, 1826.*

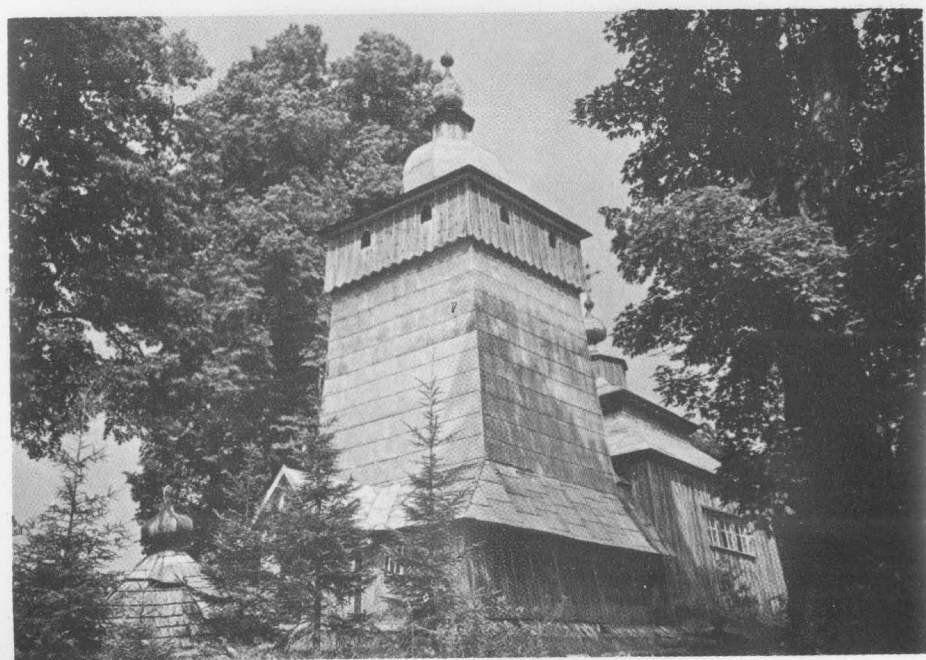
13. Мохначка низня (пов. Новий Санч), церква св. Михаїла. 1846.
Mochnaczką Nizna, 1846.

14. Ястрабик (пов. Новий Санч), церква св. Луки. 1856.
Jastrzebik, 1856.

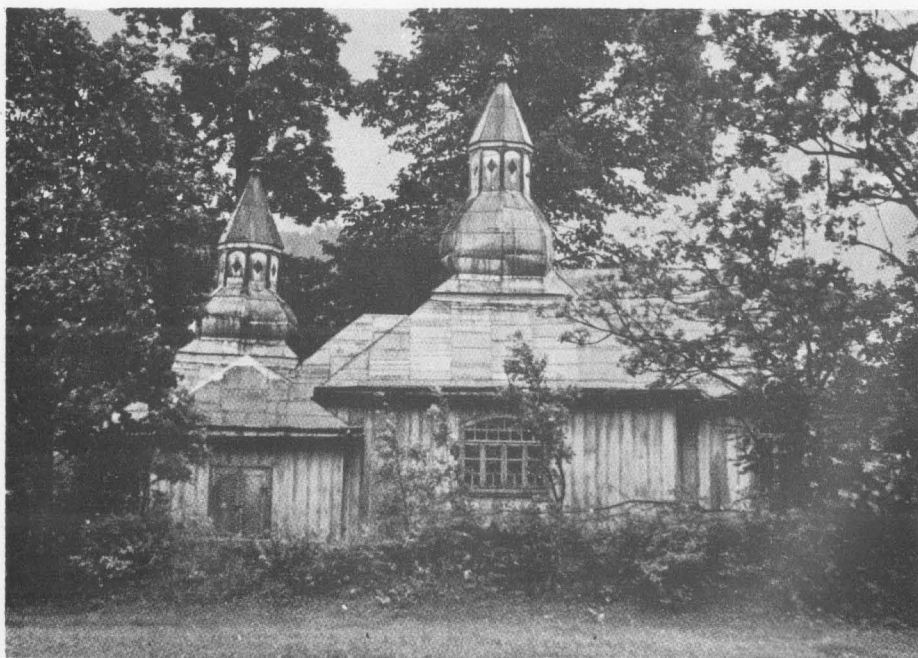
15. Гирова (пов. Коросно), церква Покрова Пр. Б. 1773.
Нуроша, 1773.

16. Воловець (пов. Горлиці), церква Покрова Пр. Б. 1819.
Wolowies, 1819.

17. Мушинка (пов. Новий Санч), церква св. Йоана Бог. 17 ст.
Muszynka, 17 c.

18. Ольхівець (пов. Коросно), церква св. Николая. 1752.
Olchowies, 1752.

19. Лодина (пов. Сянік), церква Різдва Пр.
Б. 1743.
Lodzina. 1743.

20. Смільний (пов. Лісько), церква св. Михаїла. 1791.
Smolnik, 1791.

21. Тилява (пов. Коросно), церква
Різдва Пр. Б. 1787.
Tyliawa, 1787.

22. Лабова (пов. Новий Санч), церква
Покрова Пр. Б. 1784.
Labowa, 1784.

23. Смерековець (пов. Горлиці), церква св. Михаїла. 1818.
Smerekowies, 1818.

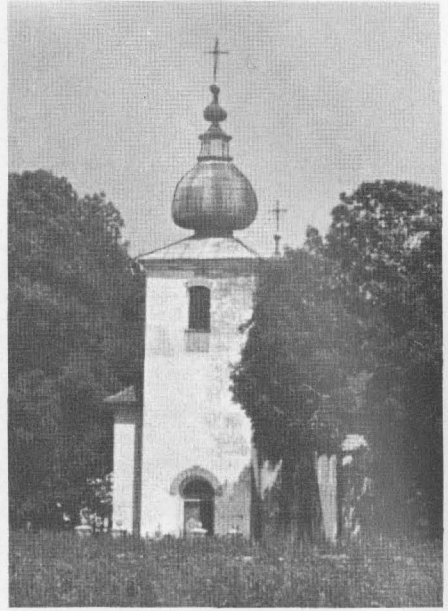
24. Маластів (нов. Горлиці), церква свв. Косми і Дам'яна. 1805.
Malastów, 1805.

25. Зубрик (нов. Новий Санч), церква св. Луки. 1875.
Zubrzyk, 1875.

26. Загір'є (пов. Сянік), церква
св. Михаїла. 1872.
Zagórz, 1872.

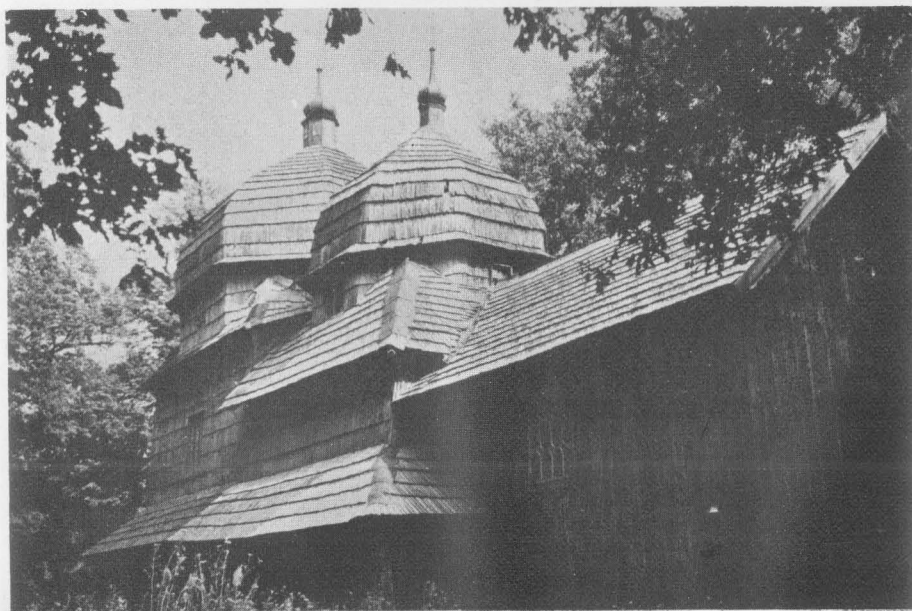
27. Флоринка (пов. Новий Санч),
церква св. Михаїла. 1875.
Fłorynka, 1875.

28. Криниця (пов. Новий Санч), церква Богоявлення ГНІХ. 1872.
Krynica, 1872.

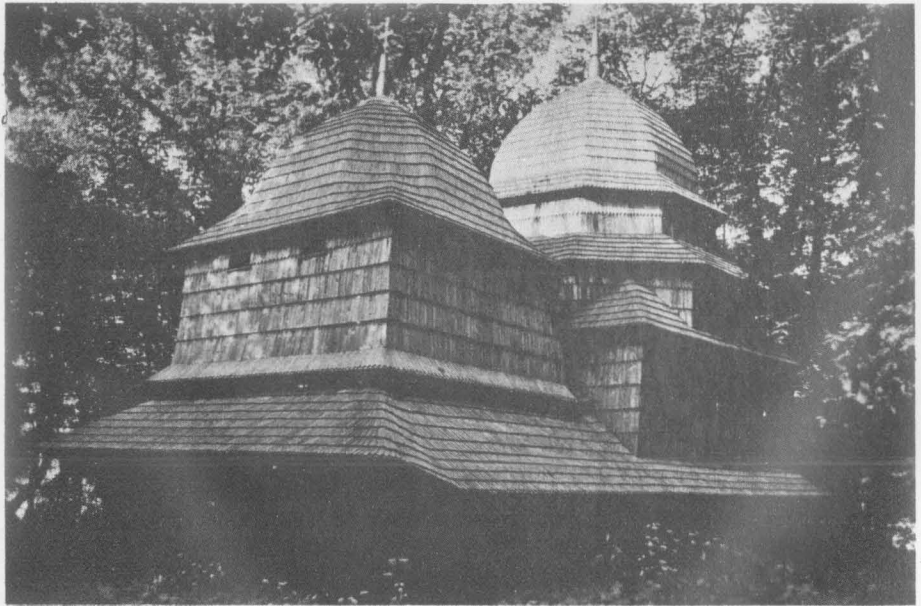
29. Улюч (пов. Березів), церква Воанесення ГНІХ. 1517.
Улицз, 1517.

30. Хотинець (пов. Яворів), церква Різдва Пр. Б. 1615.
Слотупієс, 1615.

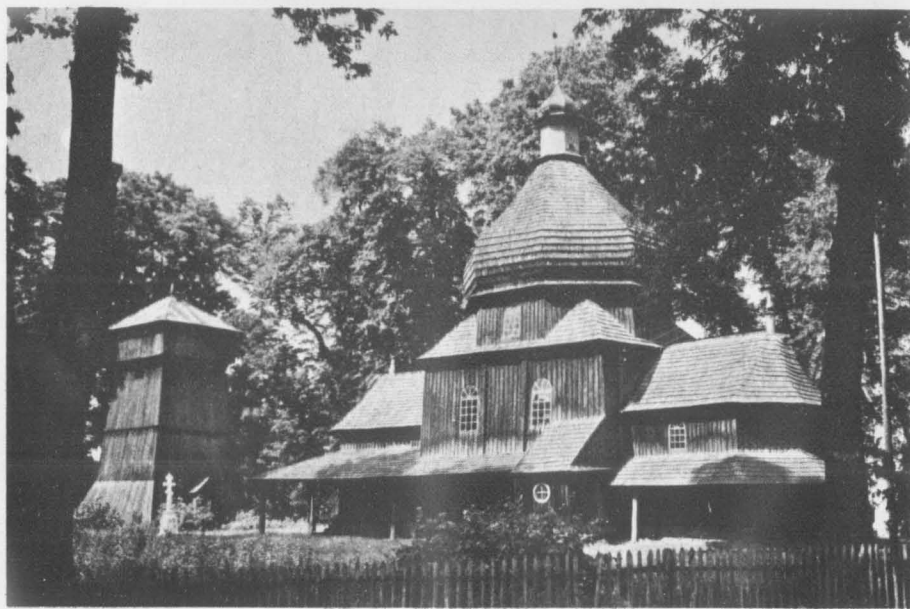
31. Росолін (пов. Лісько), церква св. Онуфрія. 1750.
Rosolin, 1750.

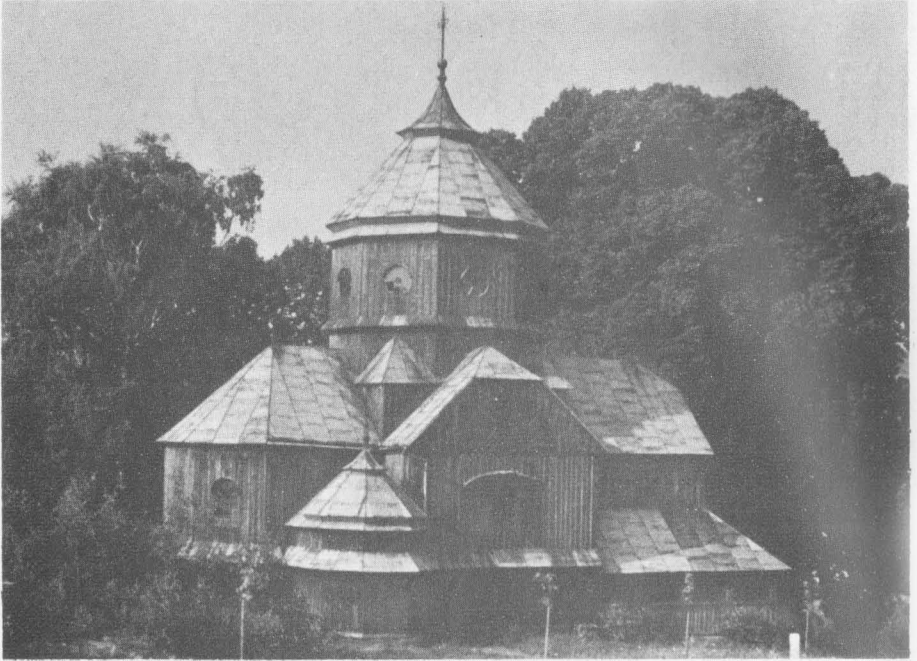
32. Ровень (пов. Лісько), церква Покрова Пр. Б. 1780.
Rownia, 1780.

33. Устіянова гор. (пов. Устрики
Дол.), церква св. Параскевії. 1792.
Ustianowa Górna, 1792.

34. Поздяч (пов. Перемишль), церква св. Василія. 1777.
Pozdżiasz, 1777.

35. Розтока (нов. Устрики Дол.), церква св. Дмитрія. 1819.
Rozтока, 1819.

36. Військова (нов. Добромиль), церква Різдва Пр. Б. Сер. 19 ст.
Войськова, 19 с.

37. Дальова (пов. Сянік), церква св. Параскевії. 1889.
Dalowa, 1889.

38. Гладышів (пов. Горлиці), церква св. Михаїла.
Gladyszów.

39. Турява Сільна (пов. Сянік), церква св. Йоана Хр. 1841.
Turawa Solna, 1841.

40. Речпіль (пов. Перемишль), церква Покрова Пр. Б. 1870.
Retspol, 1870.

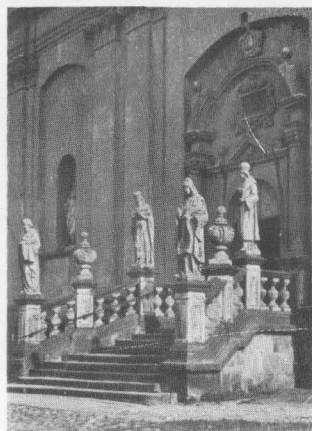
41. Лютовиська (пов. Устрики Дол.), церква св. Михаїла. 1899.
Lutowiska, 1889.

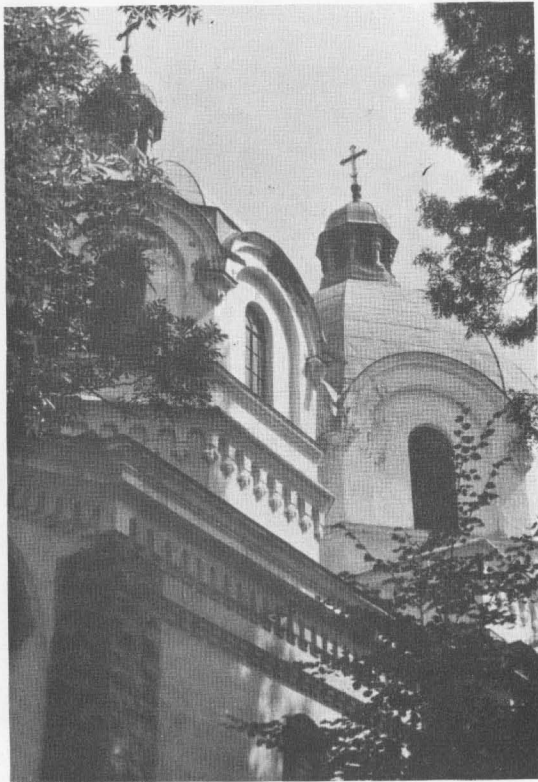
42. Лип'є (пов. Устрики Дол.), церква Собора Пр. Б. 1900.
Lipie, 1900.

43. *Перемисьль, Катедральний собор св. Йоана Хр. 1630. Przemyśl, 1630.*

44. *Вхід до собору.*

45. Шляхтова (пов. Новий Торг), церква Покрова Пр. Б. 1869.
Szlachtowa, 1869.

46. Жегестів (пов. Новий Санч), церква св. Михаїла. 1870.
Zegestów, 1870.

47. Мичківці (пов. Лисько), церква
св. Георгія. 1911.
Myszkowce, 1911.

48. Чорноріки (пов. Коросно), церква
св. Димитрія. 1918.
Szarnorzeki, 1918.

49. Пикюличі (пов. Перемисьль), церква Рідзвa Пр. Б. 1903.
Pikulyce, 1903.

50. Ставіша (пов. Горлиці), церква св. Димитрія. 1818. Спалена 1966.
Stawisza, 1818. Burned 1966.

51. Незнава (пов. Горлиці), церква свв. Косми і Дам'яна. 1792. В руїні.
Nieznajowa, 1792. Ruined.

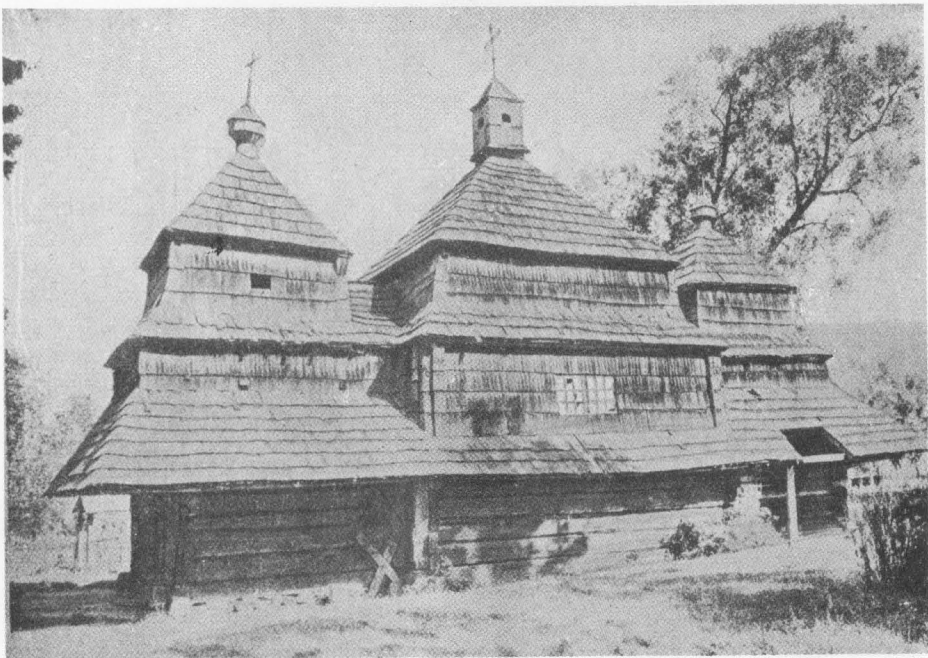
52. Коростенко (пов. Устрики Дол.), церква Різдва Пр. Б. 1791. В руїні.
Kroscienko, 1791. Ruined.

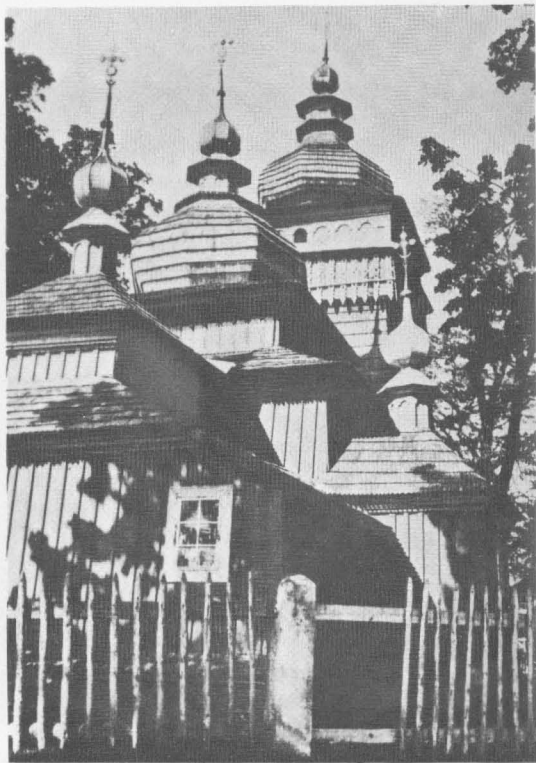
53. Чорне (пов. Коросно), церква св. Димитрія. 1789. В руїні.
Czarne, 1789. Ruined.

54. Дусівці (пов. Перемишль), церква св. Николая. 1641. Знищена.
Dusowce, 1641. Demolished.

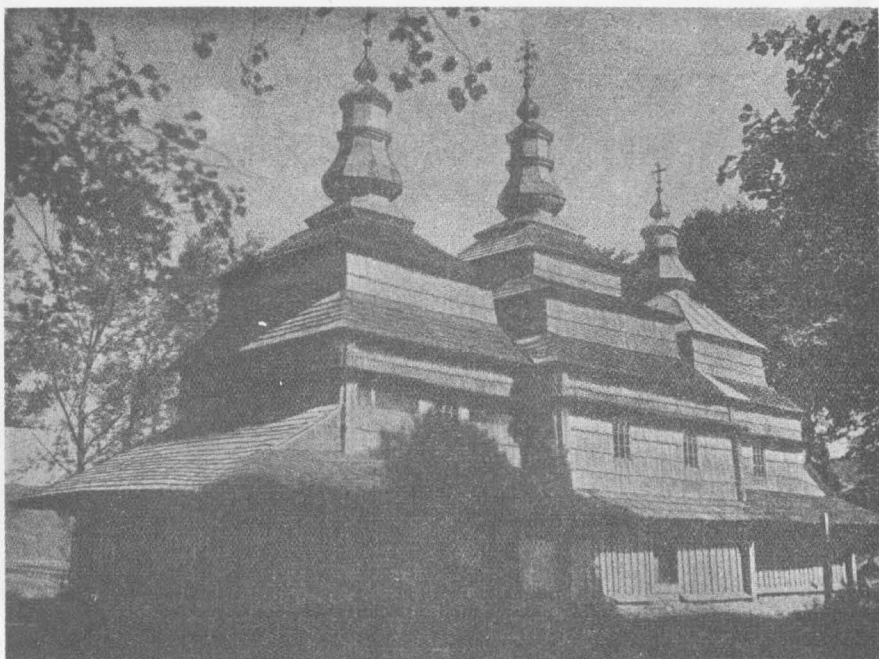
55. Хревіт (пов. Лисько), 1708. Знищена.
Chrevit, 1708. Demolished.

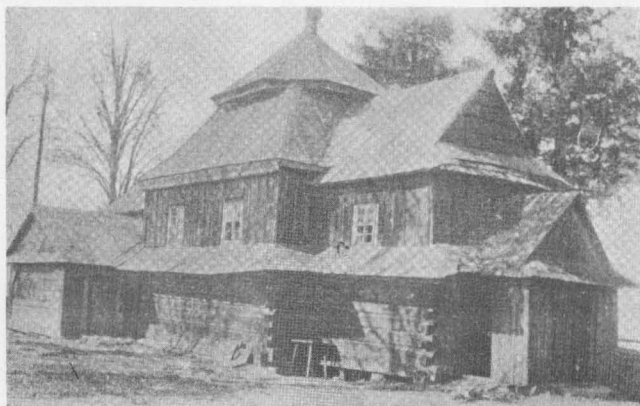
56. Воля Цеклинська (пов. Ясло), церква св. Димитрія. 1798. Знищена.
Wola Seklińska, 1798. Demolished.

57. Чертижне (пов. Грибів), церква св. Михаїла. Пол. 18 ст. Знищена.
Czertyzne, 18 c. Demolished.

58. Смерек (пов. Лисько), церква св. Димитрія. 1875. Знищена.
Smerek, 1875. Demolished.

59. Радава (пов. Ярослав), церква св. Михаїла.
1860. Знищена.
Radawa, 1860. Demolished.

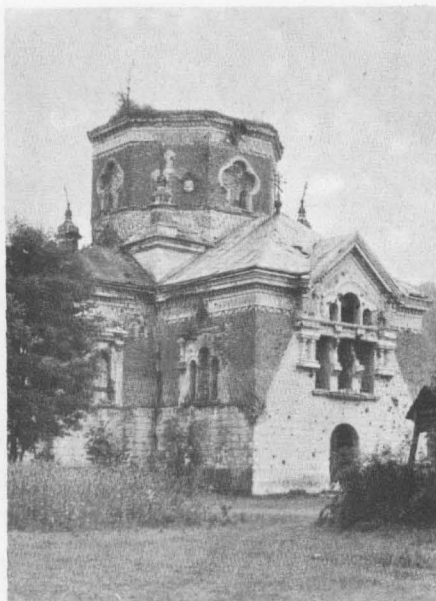
60. *Малява (пов. Добромилъ), церква св. Теодосія Печ. 1897. Перемінена на стайню.*
Malawa, 1897. Now a stable.

61. *Чорна низня (пов. Лісько), церква св. Дмитрія. 1888. Опущена.*
Czarna Nizna, 1888. Deserted.

62. Тарнава гор. (пов. Устрики Дол.),
церква свв. Петра і Павла. 1900.
Опущена.
Tarnaava Górna. 1900. Deserted.

63. Поляни (пов. Коросно), церква
св. Йоана Злт. 1924. Розвалена.
Polany, 1924. Demolished.

64. Жерниця (пов. Балигород), церква св. Василя. 1800. Тепер стайня.
Zernica, 1800. Now a stable.

65. Берізка (пов. Лісько), церква Преображення ГНІХ. 1868. Руїна.
Bereska, 1868. Ruined.

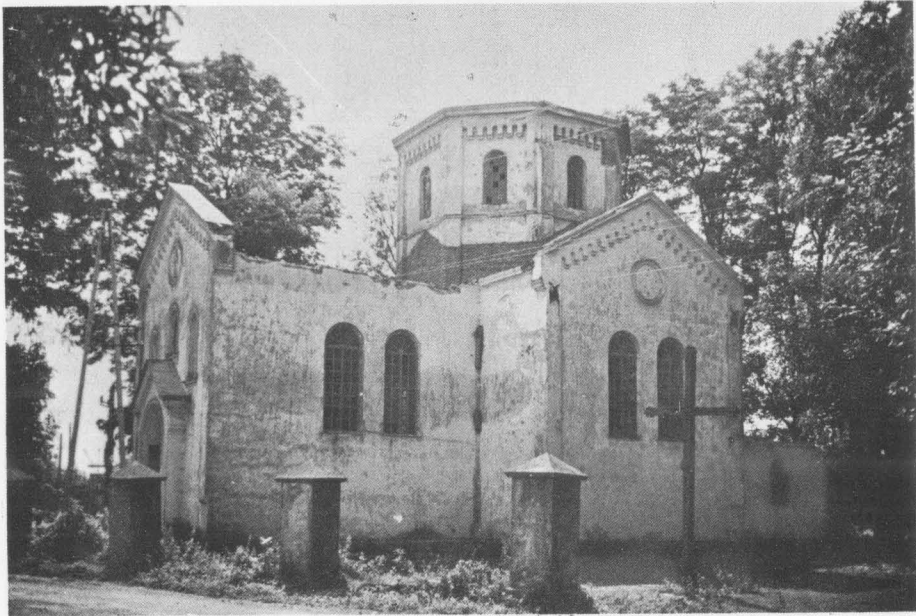
66. Волиця (пов. Устрики Дол.), церква Введення у Храм Пр. Б. 1902. Перемінена на магазин.
Wolica, 1902. Now a storehouse.

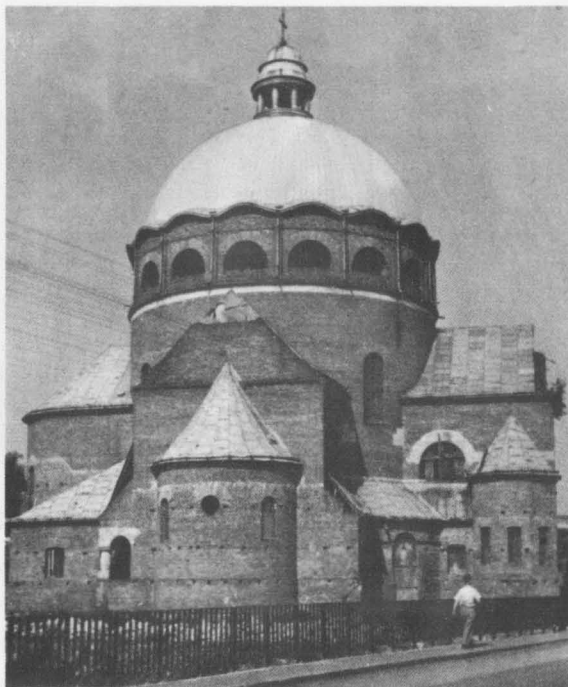
67. Селиська (пов. Перемисьль), каплиця, 1917. В руїні.
Siedliska, 1917. Ruined.

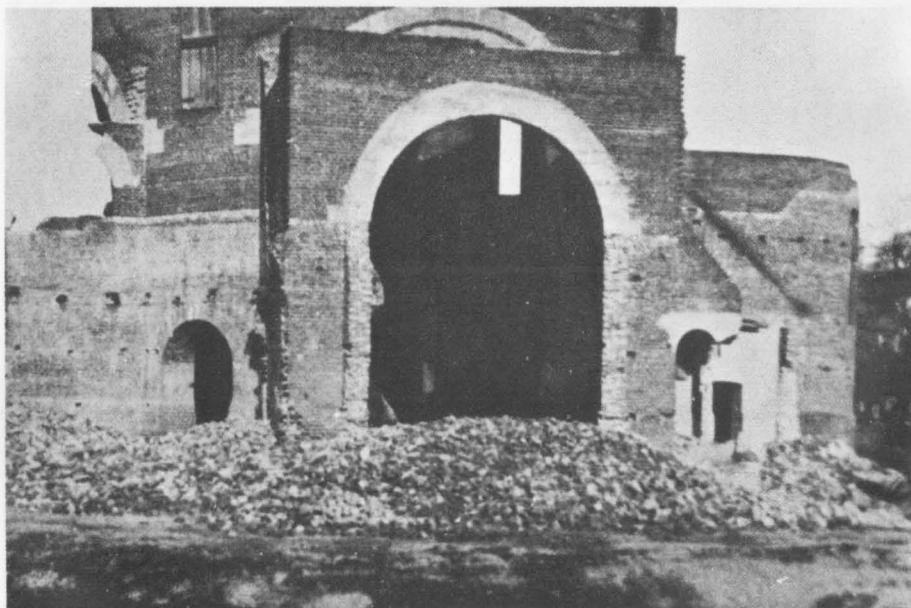
68. Ославиця (пов. Ясло), церква св. Михаїла. 1821. Опущена і знищена.
Oslawica, 1821. Deserted and ruined.

69. Накло (пов. Перемишль), церква св. Симеона і Анни. 1903. В руїні.
Naklo, 1903. Ruined.

70. Бірча (пов. Добромиль), 1939.
Birza, 1939.

71. Та сама церква в руїні. Стан 1965 р.
Same church in 1965.

ВИДАННЯ «БОГОСЛОВІЇ» - EDITIONES «BOHOSLOVIA»

1. Dr. Jos. Slipyj: De amore mutuo et reflexo in processione Spiritus S. explicanda. Pag. iv+29.
2. о. Д-р. Г. Костельник: Границі вселенної (Dr. G. Kostelnyk: De finibus universi). Стор. 61.
3. Dr. A. Landgraf: Partes animae norma gravitasit peccati. Pag. 54.
4. о. Д-р. Й. Сліпий: Св. Тома з Аквіну і схоластика (Dr. Jos. Slipyj: De S. Thoma Aq. atque theologia et philosophia scholastica). Стор. 76.
5. Dr. Theod. Haluščynskij OSBM: De ucrainis S. Scripturae versionibus. Pag. 22.
6. Dr. Jos. Slipyj: Num Spiritus Sanctus a Filiodistinguatur, si ab eo non procederet. Pag. 36.
7. о. Д-р. Сп. Кархут: Нове видання Службеника (Dr. Sp. Karchut: Nova editio Liturgiconis slavici). Стор. 34.
8. о. Д-р. Гавриїл Костельник: Ordo logicus (Dr. Gabriel Kostelnyk: De ordine logico). Стор. 44.
9. P. Josep Scrijvers CSSR: Le double Principe Moteur de la Vie Spirituelle. Pag. 40.
10. Dr. M. Schmaus: Kykeley, cuiusdam adhuc ignoti auctoris anglici ineunte saeculo xiv florentis. Quaestio de cooperatione divina. Pag. 38.
- 11-12. Д-р. Ярослав Пастернак: Коротка археологія західно-українських земель. (Dr. Jaroslav Pasternak: L'Archéologie des terres ouest-ukrainiennes á l'epoque préhistorique, protohistorique et chrétienne). Стор. 94+xvii таблиць.
13. Володимир Січинський: Вежа і дім Корнякта у Львові (V. Sičynskij: La á l'epoque préhistorique, protohistorique et chrétienne). Стор. 94+xvii та-
tour et la Maison De Corgnacte a Leopold). Стор. 20+vi таблиць.
14. Dr. Leo Hlynka: De potestate episcoporum nec non praerogativis metropolitanae potestatis in bona Ecclesiae temporalia in Oriente novem primis saeculis. Pag. 74.
15. Д-р. Микола Конрад: Нарис історії старинної філософії (Dr. Nikolaus Konrad: Historiae philosophiae antiquae brevis conspectus). Стор. 53.
- 16-17. Д-р. Микола Конрад: Нарис, історії старинної філософії (Історія філософії Греків і Римлян) (Dr. Nikolaus Konrad: Historiae philosophiae antiquae brevis conspectus). Стор. 90.
18. Б. Ю. Пеленський: Бібліографія української бібліографії (B. J. Pelenskyj: Bibliographia ucrainicae bibliographiae). Стор. 198.
19. Д-р. Микола Конрад: Нарис історії старинної філософії (Dr. Nikolaus Konrad: Historiae philosophiae antiquae brevis conspectus). Стор. 112.

20. Dr. A. Landgraf: Petri Abaelardi expositionis in epistolam S. Pauli ad Romanos abbreviatio. Pag. 46.
21. Д-р. Микола Конрад: Основні напрямки новітньої соціології (Dr. Nicolaus Konrad: Sociologia). Стор. 78.
22. В. Січинський: Замкова церква св. Миколая у Львові (V. Sičynskyj: De Ecclesia S. Nikolai Leopoli), Стор. 36+x.
23. Д-р. Іван Шпитковський: Рід і герб Шептицьких (Dr. I. Špytkovskij: Famille et armoiries des Szeptycki). Стор. I+128+ix.
24. Dr. A. Landgraf: Neue Gesichtspunkte für die Einsc ätzung des Zacharias Chrysopolitanus.
- 25-26. Dr. Michajlyšćuk: De occasione et scopo Metrop. Javorškyj operis Petra fidei.
27. Д-р. М. Конрад: Нарис історії старинної філософії, четверта частина (Dr. Nikolaus Konrad: Historiae philosophiae antiquae brevis conspectus), Стор. 93.
28. Д-р. Ст. Сампара: Прачоловік і праоб'явлення (Dr. S. Sampara: Primus homo et revelatio primitiva). Стор. 204.
29. Д-р. Іван Шпитковський: Рід і герб Шептицьких. Друга частина (Dr. I. Špytkovskij: Famille et armoiries des Szeptycki).
30. Д-р. В. Фіголь: Церковні брацтва Галицької гр.-кат. провінції в XVIII ст. (Dr. V. Figol: De confraternitatibus Ecclesiae graeco-cath., quae Galiciae terris XVIII s. decursu exstiterint).
31. о. Д-р. Мирослав Марусин, Погляд на виховання кандидатів духовного стану на Україні (Dr. M. Marusyn, De educatione cleri in Ucraina conspectus historicus). тор. 55.
32. о. Д-р. Мирослав Марусин, Божественна Літургія в Київській Митрополії по списку Ісидорового Літургікона з XV ст. (Dr. M. Marusyn, Divinae Liturgiae in Metropolia Kiviensi secundum manuscriptum liturgicum Metropolitae Isidori saec. xv expositio). Стор. 62.
33. Joseph Slipuj: Die Auffassung des « Lebens » nach dem Evangelium und I. Briefe des Hl. Johannes. Pag. 62.
34. о. проф. Д-р Мирослав Марусин: Пастирсько-літургічна діяльність святого Йосафата (De opera Liturgico-Pastoralis Sancti Josaphat). Стор. 100.
35. Д-р. Петро Ісаїв, Меморандум митрополита Андрея Шептицького до урядів Центральних Держав 3-15 серпня 1914. (Peter Isajiw, Ph. D., Archbishop-Metropolitan Andrew Sheptytsky's Memorandum of August 15, 1914 to the Central Powers). Стор. 46.
36. о. Д-р. Олександр Баран, Церква на Закарпатті в роках 1665-1691. (Rev. Dr. Alexander Baran, The Church in Subcarpathia from 1665 to 1691). Стор. 68.
37. Іван Кейван, Василь Кричевський — творець українського національного стилю. (Ivan Keuwan, Vasyl Krychevsky — Author of the Ukrainian national style). Стор. 24.
38. о. мітрат Мирославі Рпецький, Спогади про село Угринів сокальського повіту та про угринівських діячів. (Inful. Miroslaus Ripeckyj, De chronico Uhryniw, centri culturalis ucraini.) Стор. 48.